

Teleki László tragédiája.

I.

A világ történetében alig van második példa rá, hogy oly hiába ontatott volna vér, mint a mily hiába ontatott ki gróf Teleki László szivéből. Kiontatott saját keze által, mint engesztelő véráldozat: és eredményezte éppen ellenkezőjét.

És soha végzetesebben nem szövődött össze két név, soha sem folyt össze végzetesebben két vér, mint a Teleki és a Tisza vér.

Tisza Kálmánnak anyai részről őse volt Teleki Mihály, a néhai erdélyi cancellár, Apaffy Mihály mindenható ministere. És nagybátyja volt gróf Teleki László.

Két Teleki vérnek kellett összejátszania, hogy Tisza Kálmán azzá lehessen, a mivé lett.

Egyik mely kicsordult; a másik mely — belement.

*

Tisza Kálmán furcsa dilemmába kerülne, ha egyszer csak eléje állitana gróf Beust, s így szólana hozzá: »tartozol nekem a külügyministerséggel.«

»Hogyan tartozom én néked a külügyministerséggel?« kérdezné talán gróf Beusttól Tisza Kálmán.

»Ugy tartozol nekem a külügyministerséggel, — felelné vissza gróf Beust, — hogy nekem köszönheted, hogy nagy emberré lettél. Én fogattam el Drezdában gróf Teleki Lászlót, én szolgáltattam ki őt az osztrák rendőrségnek, S ez okozta halálát. Én annál inkább elvárhatom tőled, hogy Andrássyt megbuktasd, mert Andrássy is mint magyar miniserelnök buktatott meg engem. Pedig arra, hogy Andrássy miniserelnökké lehetett, nem kevesebb hálával tartozott nekem, mint talán te tartozol Andrássynak, hogy miniserelnökké lenni ő is segített téged.«

Ezt felelné gróf Beust, és gróf Beustnak teljesen igaza lenne.

*

Mert bármily népszerűvé tette is Tisza Kálmánt a protestans debut, bármennyire ráirányozta a nemzet rokonszenvét Tisza Kálmánnak, apjától látszólag egészen elütő politikai iránya: mégis a gyors siker (nem lévén komoly alapja) épp oly gyorsan elszállt volna, mint a hogyan jött, ha közbe nem játszik gróf Teleki László tragédiája.

Mert a mig gróf Teleki László élt, mi volt Tisza Kálmán az 1861-ki országgyűlésen?

Messze mögötte állt Bónis Sámuelnek, Nyáry Pálnak, messze mögötte még Jókai Mórnak is.

Beszédeinek nem tartalma hatott, (s ez nem hatott soha azóta sem,) hanem iránya. (Igy történhetett, hogy Tisza későbbi beszédeinek ürességét is elnézték az — irányért.)

Hatott pedig akkoriban iránya azért, mert ellenében látszott lenni az apja irányával, s azért, mert ezt az irányt gróf Teleki László kezdte meg, a ki a nemzetnek bálványja, Tisza Kálmánnak pedig nagybátyja volt.

A nemzet tapsolt Tisza Kálmánnak »irányáért,« mint a hogyan tapsolt a Deák-párt Szilágyi Virgilnek Irányiért, mikor a Bösörményi meggyilkoltatása ügyében Szilágyi Virgil felszólalt ellene.

A kegyelet és a rajongás, melyet a nemzet nagy többsége gróf Teleki László iránt érzett, átszármazott Tisza Kálmánra is, mint a hogyan a grófi cím, melyet valaki érdemeiért kap, átszármazik annak érdemtelen, és sokszor méltatlan fiára is.

*

Mert Deák Ferenczért, a ki akkor Teleki László ellenfele volt, sohasem rajongott a nemzet.

Tisztelte, becsülte, bámulta, de nem volt bele szerelmes.

Nem is lehetett.

Deák Ferencz meggyőző szellem volt: s nem hódító szellem. Nem kereste mások kedvét soha, és unta ha az övét keresték. Mint benne nem lakott szenvedély, nem ébreszté fel azt másban. Cato volt, de sohasem halhatott volna meg úgy, mint Cato: mert nemcsak a dicsőséget, hanem a balsorsot is nyugodtan tudta viselni. A jog terén hajthatatlan, az igazság terén méltányos. Barátaiban nem a gyöngeségeket választotta, hogy őt kövessek: s ellenségeiben, hogy őket leverhesse, nem a gyöngeségeket kereste ki. A tiszta igazság, mely lénye lett, ellensége volt minden ábrándnak, minden illúciónak. Rajongás pedig és szerelem, ábránd és illúzió nélkül nem képzelhető. Magánéletének sem voltak »eseményei.« Alakja nem volt elragadó. Soha egy kihívó szót nem mondott, s mikor igazsága volt, akkor volt legkegyesebb: s mindez a magyar természetnek nem imponál, mely csak akkor boldog, ha szilaj fölhevülésben azt mondhatja valakiről: »az istenit neki! — ez fenegyerek!«

*

Teleki Lászlóban pedig minden megvolt, hogy az embereket elbájolja, és hogy az emberek rajongjanak érte.

Először is kifogástalan volt mint gentleman, másodszer tele volt költészettel.

Bolondultak utána a nők, s ez egy közpályán álló férfinál maga elég, hogy az »érdekesség« által magasra emelje. Suttoghattak felőle mystikus kalandokat, veszélyes gyönyörök meséit, — toldhatta, foldhatta mindenki a maga tetszése szerint, és mindenki azt szerethette Telekiben, a mit ön magában szeretett. Ehhez járult a száműzetés, — az elfogatás, s a váratlan és rejtélyes megjelenés itthon.

*

És hogy gróf Teleki László nymbusa még nagyobb, neve még imádottabb legyen, mindezekhez hozzájárult — halála.

Halála, mely a legkritikusabb pillanatban, váratlanul, előre nem látva, sőt nem is sejtve jött, s melyet rövid idő alatt a »legnagyobb magyarnak,« gróf Széchenyi Istvánnak, szintén rejtélyesnek látzott öngyilkossága előzött meg.

Ha Széchenyiről általános volt a hit, hogy nem önmagát lőtte agyon, mennyivel általánosabb lehetett ez Telekinél! Telekinél, ki nem Döblingben, hanem nemzeté szívében lakott; ki nem játszotta le szerepét, mint Széchenyi, hanem mintegy csak akkor kezdte játszani igazán.

Teleki haláláról a legmystikusabb verziók jártak szájról szájra, s bár ezek megbízhatósága iránt senki sem adhatott számot magának, mégis maradt belőle s általánossá lett egy érzület, az, mely e megrendítő eset

hatása alatt mindinkább elfordult Deák Ferencz békülékeny politikájától.

S mint ilyen izgatott pillanatokban mindenkor lenni szokott, az emberek (különösen a magyar ember), kéjelegtek a gyászban, és keresték az okokat, hogy a nagy elhatározásoknak képeit szülő hazafias fájdalmak minél magasabbra csigáztassanak.

Igaz, hogy a »nagy elhatározások« ilyen izgatott pillanatokban rendszeren el szoktak aztán csöndesedni a kivitel utolsó stádiuma előtt, de mindegy: mert a hazafias fájdalmak édes gyásza mégis csak kielégittetik, s bizonyosan eltart addig, míg a ponyvairodalom meg nem gazdagszik, s a politikai szájhősök népszerűkké nem lesznek belőle.

*

Gróf Teleki Lászlót úgy gyászolta a nemzet, mint martyr t.

Pedig Teleki László nem annyira martyr volt, mint inkább tragikai hős, a ki éltevel váltotta meg bukását.

Meghalt, mert a hazafi kötelessége összeitközött benne az adott szóval.

Meghalt, mert belátta, hogy csalódott: és csalni nem akart!

Gróf Teleki László nagy alakja marad történetünknek, oly nagy, hogy még Tisza Kálmán (a ki nyomdokaiba lépett) sem kisebbitheti meg.

*

Teleki László halálának története, noha ma már nincs véleménykülönbség abban, hogy saját kezeivel oltotta ki életét, ma sincs annyira földerítve, hogy annak minden indoka, s minden részlete összhangban álljon a néző szeme előtt.

Ma sincs annyira földerítve, hogy abból egészen tisztán kidomborodnék gróf Teleki László tragikus sorsa, melynek az ő egyénisége, az ő jelleme szerint más kiemetele nem lehetett.

Teleki Lászlóban megvolt az anyag, a miből a természet a nagy embereket gyurja. Költői képzelet, éles ítéllettel. Széles látkör, s elegendő mélység. Emberismeret és tiszta világnézet. Concipiáló erő, s kellő gond a kivitelben. Merészség az elhatározásban, óvatosság a részletekben. Hév, összeolvadni eszmével vagy tárggyal, s önbirálat, fékezni a hevet. De a fényoldalak mellett mint tragikai alkatrészek: a hiuság, és az élet gyönyöreinek sokszor mértéken felüli vadászata.

Ha Teleki László egyéniségét mint bevégzett egészet nem hagyja hátra az utókornak a politikai pálya, mint bevégzett egész áll ő az utókor szemében az irodalom terén.

Ha Teleki László a politikus nem hagyott maga után halhatatlan művet, s csupán igaz és nemes törekvéseket: halhatatlan és bevégzett alkotást hagyott maga után mint költő.

Ha őt a politikust a siker utjáról kizökkenti a tragikus sors: mint költőt a siker ösvényén kalauzolja a — tragédia.

Mint politikus tragédiát játszott: mint költő tragédiát írt.

Mint politikus nem volt a sorsnak kegyencze.

Mint költőt megörökíti a »K e g y e n c z e.«

*

Katona József Bánk-bánja mellett világirodalmi színvonalon csak egy tragédiánk áll; az, melyet gróf Teleki László teremtett.

Sajátságosan előzi itt meg az államférfiut a költő.

A költő oly eseményekbe nyul, melyekhez sokban hasonlók azok, miknek a későbbi államférfi áldozatul esik.

Petron Maxim tragikuma a bosszu szenvedélye.

Petron Maxim kora a római társadalom és a keresztény civilisatio zavart összeolvadása. Egy bomló állam, és egy keletkező társadalom meghatározhatatlan vegyüléke. Forrongó viszonyok, uralkodó egyének és uralkodó eszmék nélkül. A pillanatnyi czélok harca, szemben az örök törvényekkel. Elnyomott jogok, és viroló önkény. Petron Maxim összeesküszik Caesar ellen és megöli Caesart.

*

De Teleki László nagy tulajdonságai mellett, melyek epikai fénynyel világítják meg egyéniségét: ott volt tragikai alkatrésznek a hiúság.

Mert ha a hiúság szenvedélye nem volna az, mely félrebillenté küzdelmeinek mérlegét: vajjon merészelt volna-e az ő helyébe ülni — Tiszta Kálmán.

Ha Oktáviusz nem látta volna Julius Caesarban azt, amiért Brutus törét Caesar szívébe döfte, merészelt volna-e csak gondolni is arra, hogy »Caesar« legyen belőle?

II.

Gróf Teleki Lászlóban a nemzet nemcsak az államférfiut kereste, hanem azt hitte, hogy megtalálta benne a politikai megváltót is.

Ausztria nagy hatalmi állását a francia fegyverek ingatták meg akkor Olaszország érdekében. Gróf Teleki

László pedig III-ik Napoleon császárnak egyik legbizalmasabb embere volt.

Nemcsak bizalmas embere volt, de egyik legbefolyásosabb tanácsadója is, kit a legmagasabb körök ünnepeltek a császár udvarában.

Gróf Andrássy Gyula, ki mint száműzött, már akkor a diplomatiára adta magát, s olyan nagy diplomata volt már akkor is, hogy mikor emigrans pajtásai segélyért fordultak hozzá Londonban, mindig eléjük vágott egy zálogcédlőt, annak bizonyítására, hogy pénze nincs, (mialatt paripákat tartott és naponkint kilovagolt a Hyde-parkba) Teleki Lászlónak köszönheti, hogy Párisban absolute nem talált hálás talajt diplomatiái tehetségeinek méltánylatára, a miért később, mikor mint magyar miniszterelnök visszatartotta a monarchiát, a francia-német háboruból, fényesen állott boszút III-ik Napoleonon.

*

Hogy gróf Teleki László mennyire »otthon« volt a párizsi udvarban, mutatja az, hogy gróf Andrássy Gyulának egyetlen hódítása Napoleon udvarában a bájos Kendeffy Katinka grófnő volt, a ki neje lett.

*

Magyarország Napoleontól várta a szabadulást, s azért látott a nemzet megváltót Telekiben, mert tudta, hogy neki barátja Napoleon.

És Teleki László mellett akkor nemcsak Deák, hanem még Kossuth is háttérbe szorult.

Mikor gróf Teleki Lászlót elfogták Drezdában: a nemzet kővé meredt. S mikor egyszer csak hirtelen ment, hogy gróf Teleki László »haza jön«, mámoros örömfutotta át.

*

Gróf Teleki László elfogatásának és hazatérésének történetét egészen kell ismernünk, hogy teljesen megérthessük a következményeket.

Gróf Teleki László a forradalom után Párisban lakott, és a legmélyebb rokonszenv és barátság fejlődött ki közte és báró O. I.-né közt, kinek férje mint hős vérzett el a hazáért a római sánczokon a szt.-tamási csatában.

Erre az időre esett, hogy b. O. I.-né idősb leánya (ki gróf Gy. Á.-hoz ment nőül) közeledett az időhöz, hogy első gyermekével anyává legyen. Az ifju grófné, hogy betegágya mellett édes anyja is ott lehessen, Drezdába ment megszülni gyermekét, — s anyja Párisból csakugyan oda is sietett.

Szászország ministere akkor báró Beust volt, a kinek titkos álmai közt már akkor ott lebegett az osztrák monarchia külügyministersége, s ki tehát semmiféle alkalmat el nem szalasztott, hogy Ausztriának kedves szolgálatokat tegyen.

Báró Beust, mikor e dolgról hirt vett, meg volt győződve arról, hogy gróf Teleki László (kiről az volt az általános hit, hogy a francia udvarnál Ausztria ellen conspirál) meg fogja látogatni incognitóban Drezdát. S kiadta a rendeletet titkos rendőreinek, hogy amint gróf Teleki Drezdába teszi a lábát, el kell fogni.

A szász minister nagyon becses aquisitiónak hitte célja előmozdítására, ha foglyává tesz egy veszedelmes conspirátort s kiszolgáltatja perfid módon Ausztriának.

S ugy is történt.

Gróf Teleki László megjelent Drezdában incognitóban; de a viszonyok részleteibe jól beavatott titkos rendőrség, egyetértve a vendéglőssel, nyomára jött és gróf Teleki László elfogatott.

Aztán pedig kiszolgáltattott Ausztriának.

*

Meglehet, hogy gróf Teleki László csakugyan benne volt némely conspirációban, melyek az akkori francia udvar kalandos légkörében szövettek, de meg vagyok győződve róla, hogy gróf Teleki László maga sem tartotta teljesíthetőknek ama reményeket, melyeket a nemzet ő hozzá kötött. Továbbá nagyon valószínű az is, hogy gróf Teleki László az ő hozzá kötött remények nagyságát mindaddig nem ismerte egész terjedelmében, míg haza nem jött.

De akár volt benne gróf Teleki László a francia udvarnál szőtt conspirációkban, akár nem; Ausztria lovagias uralkodója azokat nem tudta positive felőle; de egyet positive tudott, azt, hogy gróf Teleki László gentleman és gavallér.

E személyes momentum mellé ott volt politikai momentumnak még az is, hogy Ő Felsége lelkében már akkor erős gyökeret vert a vágy, kibékülni nemes és hű magyar nemzetével, s e váagnak eklatánsabb jelét abban az időben nem adhatta, mint azáltal, ha gróf Teleki Lászlónak megengedi, hogy hazájába térjen.

*

De tekintve gróf Teleki László prononceirt egyéniségét, tekintve az akkori hangulatot Magyarországon, a fejedelem nem tehette meg ezt minden garancia nélkül.

Mikor tehát gróf Teleki László Bécsbe vitetett, magához hivatta őt a császár és fogadta személyes kihallgatáson.

Nyájasan, szivélyesen, de röviden szólt gróf Telekivel.

Legmagasabb kegyelmével kijelentette neki, hogy visszaadja szabadságát s megengedi neki, hogy hazájába

térjen, »de természetesnek fogja találni — folytatta a fejedelem — ha elvárom öntől, hogy **nem fog mélyen belemenni a politikába.**«

Gróf Teleki László e fejedelmi szavakra nem válaszolt semmit, hanem mélyen meghajtott a magát.

Ő Felsége pedig megfordult és eltávozott.

*

Gróf Teleki László meghajlását a fejedelem úgy tekintette, mint gróf Teleki László igéretét.

Tekinthette-e másnak?

Nem tért-e vissza gróf Teleki László azonnal a hazába?

Holott pedig, ha gróf Teleki László nem akart volna hajlandó lenni arra, hogy eleget tegyen annak, amit Ő Felsége »elvárt tőle«, vagyis hogy »ne avatkozzék mélyen a politikába«, szabad lett volna-e Ő Felsége világos clausulája után visszatérnie hazájába?

*

Gróf Teleki László maga átlátta ezt és így magyarázta — később.

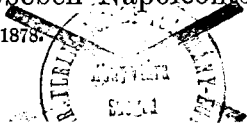
De — mint Lear király mondja, — »jaj! annak a kit késő bánat ér!«

*

Gróf Teleki László Bécsből egyenesen Szirákra, (Nógrádmegye) nővérének látogatására ment.

Ünnep volt a nap, melyben gróf Telekit visszakapta a nemzet.

A még akkor mindig a forradalom ábrándjain s az elszakadás sovár hitén esüggő nemzeti chauvinismus bizonyosra vette, hogy gróf Teleki László határozott megállapodásokat hozott a zsebében Napoleontól, s oly

rajongó áhitattal csoportosult Teleki körül, mint Columbus körül az ő hajónépe, mikor hosszú reménytelenség után megmutatta nekik Amerikát.

De ugyanakkor föltámadt a minden nagyságnak lábnyomait üző irigység, titkos rágalom és gyanusítás, mely problematicusnak találta a császár kegyelmét, és gróf Teleki László váratlan hazatértét, és azt suttogetta, hogy gróf Teleki László eladta magát a hatalomnak.

*

Minek rajzoljam bővebben az akkori viszonyokat? Minek hivatkozzam a kétségbeesőknek göresös ragaszkodására minden iránt, a mitől segélyt várnak? Minek hangsulyozzam azt a régi axiomát, hogy semmi sem olcsóbb, mint a népszerűség, de semmit sem kell drágábban megfizetni, mint a népszerűséget? Mért magyarázom bizonyos nemzeti érzületeknek galvanicus hatalmát, melylyel izgatott pillanatokban megolvasztják még a villámhárítót is? Mért fejtegessem, hogy ha valakit a közvélemény valamely missióra kijelöl, árulónak tartja, ha az elől ki akarna térni? Mért részletezzem a hazaszeretnek csábító varázsát minden más szeretet fölött? S mért mondjam, hogy a hazaszeretet csábításainak ellentállani lehetetlen, ha az először is az egyéni hiúságot ostromolja meg?

*

És mi az: »nem avatkozni mélyen a politikába?«
 Azt jelenti-e ez, hogy ne is érintkezzünk azokkal sem, a kik politizálnak? Ki volt az akkor Magyarországon, a ki nem politizált? — (Sőt ki az még most is, a ki nem politizál?) Tehát haza jönni, és nem érintkezni senkivel? Ezt kívánta volna ama fejedelmi szó? De hisz ez lehetetlen! Miért engedte volna meg akkor, hogy visszatérhessen hazájába?

Hol van az a honfi, a ki néma maradhasson, mikor érzi, tudja, hogy szava a hazának javára lehet? S nem lett-e gróf Teleki László rögtön, a mint hazatért, központja egy nagy nemzeti pártnak? Visszautasíthatta-e gróf Teleki László nemzetének hozzá tapadó bizalmát? mondhatta-e azoknak, a kik körülé sereglettek: nekem politizálnom nem szabad! — Nem felelték volna neki azok joggal azt, hogy »hát akkor mért jöttél — h a z a ?«

*

És a ki oly magaslatán állt a hatalomnak nemzete fölött, mint állott gróf Teleki László, nem érezhette-e egészen biztosan magát abban, hogy ő vezesse az eseményeket, s ne az események sodorják magukkal őt? Nem ebből a »biztos« érzésből származott-e minden államférfi végzetes bukása, s mégis okultak-e ebből azok, a kik hasonló helyzetbe jutottak?

S lehet-e csodálkozni a fölött, ha ezek közt gróf Teleki László sem volt kivétel?

Gróf Teleki László, mihelytt hazajött, már nem volt többé föltétlen ura magának: és belement volna a politikába még akkor is, ha a fejedelmi kikötést nem úgy értelmezte volna, mint a hogyan (azóta még hiresebbé vált prókatori okoskodásával) elcsürte csavarta neki — T i s z a K á l m á n.

*

Tisza Kálmán ugyanis, kinek a rokonsági köteleknél fogva nagy érdekében állt, hogy nagybátyja, gróf Teleki László kezébe ragadja azt a gyeplőt, melyet az események nyujtanak eléje, úgy magyarázta a Bécsben történeteket, hogy mikor gróf Teleki László meghajtottta magát némán Ő Felsége előtt, ez a meghajlás csak a hódolatnak udvarias kifejezése, s Ő Felsége

kegyének megköszönése volt, de ezáltal gróf Teleki László nem tőn Ő Felségének semmi ígéretet.

*

És gróf Teleki László kitűzte a zászlót.

Kitűzte egyrészt azért, mert azt hitte: csak addig megy belé a politikába, meddig ő akar.

Másrészt azért, nehogy félremagyarazzák hazajövetelének körülményeit, s visszavonultságát gyanúba vehessék.

*

Kitűzte a zászlót, mely alá a nemzetnek »hangos« része sorakozott, s mely többségnek látszott volna akkor is, ha Deák Ferencz pártja kétszer számosabb lett volna. S a különbség Teleki László és Deák Ferencz pártja közt az volt, hogy a mit Deák Ferenczé az óhaj-tások maximumának tekintett, azt Teleki Lászlóé a követelések minimumának tekintette.

Deák Ferencz nem élt illusióban: ő ismerte Austria erejét. Gróf Teleki László pedig sokkal gyöngébbnek hitte Austriát, mint a milyen volt.

Deák Ferencz méltányos akart lenni, mert Austria volt a közeledő fél.

Teleki László azért tartotta elérkezettnek az időt a követelésre, mert Austria volt a közeledő fél.

Ebből származott a két jelszó, mely a két pártot megkülönbözteté egymástól.

Egyik föliratot óhajtott, a másik határozatot.

S e jelszók bármily ártatlanok voltak is in thesi, ámde mihelytt medrükbe torlódott a nemzet szenvedélye, rögtön hullámokat vertek in praxi.

Mert mindkettőnek közös kiindulási alapja volt ugyan, de mindkettőnek más a consequentiája.

Egyik nem ismerte el egyezkedő félnek a meg nem koronázott uralkodót, és ezzel megtagadta a *pragmatica sancti*ót, mely a koronázás előtt is elismeri a trónöröklés rendjét: a másik a *pragmatica sancti*ó alapján állt, s elismerte egyezkedő félnek azt, a kivel azonban csak akkor egyezett volna meg, ha előbb megkoronáztatja magát.

*

A ki jogot politikai szempontból magyaráz, annak állása mindig ingadozó, mert olyan térre viszi a jogot, hol a hatalom esélyei döntenek.

A ki azonban a politikában a jog szikláin marad állva, annak a hatalom viharai nem ártnak soha.

A politikának hullámai magasra dobták Teleki Lászlót, úgy hogy ő mélyen maga alatt láthatta Deákot.

De mikor Teleki László legmagasabban állt: akkor kellett éreznie, hogy nincs alatta szilárd talaj. Deák pedig kőszirten állt, melyet semmi meg nem rendíthetett alatta.

És mikor megindultak az országgyűlés tanácskozmányai, akkor kellett csak észrevennie gróf Teleki Lászlónak, hogy bárha talán ő maga épp oly őszintén óhajtotta a kibékülést Austriával, mint Deák Ferencz, mégis minden békülékeny és objectiv elem a Deák pártján ült: a Teleki pártját pedig ellepte a gyűlölet, a boszú, a multak felejthetlenségének égő szenvedélye.

Minden érvet, melyet a jog és a nemzeti erélynek békülékeny szempontjaiból előhozni lehetett, kimerített az a forma, melyet Deák képviselt.

A »határozat« indokolása pedig — éppen ez okból, — természetsszerűen átcsapott a forradalmi hangba.

»Hová küldjük a feliratot? mikor nem tehetünk a borítékra czimet!« szólt a határozati párt egyik tagja, Váradi Gábor.

Böszörményiek pedig eleve tagadták, hogy Magyarország és Austria közt lehetséges lehetne a kibékülés.

S e pártnak volt vezére gróf Teleki László.

Mikor ő ezt észrevette, már bent volt a politikában — mélyen.

*

Csaknem a fenéknek sáros iszapját érezte már.

*

Megállani, vagy visszatérni nem volt többé lehetséges.

Mert mi a sorsa az oly államférfiúnak, a ki mint vezére valamely mozgalomnak, annak hátamögé vonul?

Megállítja-e azáltal a megindított mozgalmakat?

Nem! — Mert az megy előre — nélküle.

Ilyen helyzetben az önuralom gyávaságnak, a bölcsesség árulásnak látszik.

Oly elemek zudútlak Teleki után, hogy előtte csak egy tér állott: az agitáció. Agitátorrá kellett lennie vagy visszavonulnia.

És gróf Teleki László tényleg agitátorrá lett. Mindaz, a ki neve után indult, már ezáltal is agitálva volt.

S minél inkább csökkentek a kiegyezés chanceai, gróf Teleki pártja annál erősebb lett.

S ha valakire, hát Teleki Lászlóra is ráillik az, a mit a lángeszű gróf Desseffy Aurél az agitátorokról örök igazságképen kimondott:

»Van-e nagyobb szerencsétlenség status emberre nézve, mint hajlam, szabad választás, vagy körülmények

által nyújtott oly helyzet, melyben agitáció útján, alulról fölfelé vala kénytelen változtatási eszméinek sikert eszközölni? Hogy ezeknek csak csekély részét is kivihesse, hogy a felsőbbséget engedélyekre készítse, kénytelen izgatáshoz nyúlni, vágyakat ébreszteni, szenvedélyt, lelkesedést, jó és rossz indulatokat a maga érdekében behuzni... Az agitátorok csakhamar elsodorva látják magokat az ideák által, melyeket ébresztettek, fölemésztve tanítványaiktól, mint Amerikában a vadaknál, hol a fiuk szüleiket agyonverik. Én mindig sajnáltam inkább, mint kárhoztattam az agitátorokat. Hibáik nem személyes sajátuk: de sajátos átkai a szerepnek, melyet elvállaltak: *un vice de position*; kinjaik azonban és szenvedéseik valóságosak, s annál keserűbbek, minél tisztább szándokkal léptek fel pályájokra.«

*

Franciaországból (a nélkül, hogy erre gr. Teleki László provocálta volna) egy előkelő francia diplomata, Telekinek személyes barátja, levelet irt neki, melyben arról tudósította, hogy a párisi császári udvarnál korainak tartják Magyarországon a forradalmi törekvéseit, s figyelmeztette Telekit, hogy pártját mérsékelje.

Ez volt az első döfés, mely Telekinek a már akkor ölesre fent önbirálatot szívébe döfte.

Tehát úgy fogják fel őt Párisban, s talán Bécsben is, mint a forradalmi párt vezérét!

*

S itt kezdődik észrevehető meghasonlása önmagával.

Ideges, szórakozott és mélabús lett. És a mániának bizonyos előjelei tüündeztek föl rajta.

Az volt mániája, hogy Deák Ferencz pártjában mindenki haragszik ő reá, sőt talán megveti őt.

S ez a félelme annyira ment, hogy mikor egy alkalommal a muzeum lépcsőjén lejött s szembetalálta Lónyay Menyhértet (a ki pedig mindig jó barátja volt), s Lónyay éppen egy pap képviselővel váltott szót, a ki akkor távozott el tőle, Teleki (Lónyayt meglátva) zavartan közeledett felé, s kérdé tőle: ki volt az, a kivel elébb beszélt?

»Egy pap« felelte Lónyay.

Teleki elpirult és szenvedő hangon, csaknem remegő idegekkel mondá:

»Nincs ínyedre, hogy megszólítalak? — Terhedre vagyok? nem akarsz velem beszélni?«

»Én? — kérdé elbámulva Lónyay, — miért?«

»Azért, mert olyan nagy hangon mondtad ki, hogy ,pap'.«

Lónyay elnevette magát.

»Mit gondolsz? — hát úgy ejtsem ki, hogy ,pap'?

*

Gróf Teleki László lelkében összeomlott a világ! Elhagyta ítélő ereje. Kétségbeesett.

Érezte, átlátta, hogy Deák Ferencznek van igaza, s érezte magát törpülni Deák Ferenczszel szemben.

S mindezeknek tetejében, mint a chérub lángoló kardja, intett felé az »adott szó.«

Irtózatosszenvedések közt kereste a kijárást e dilemmából, és nem találta.

*

Erre az időre esik, hogy Deák Ferencz, mint lovagias ellenfél, elküldte gróf Teleki Lászlónak azt a beszédjét, melyet a felirat ügyébn az országgyűlésen tartani készült.

Elküldte azért, hogy ha Teleki más nézeten van, legyen ideje kidolgoznia válaszát, s legyen alapja, a mire építse beszédjét.

E beszéd, mely legnagyobbszerű volt mindazok közt, melyeket Deák Ferencz életében mondott, melynek alapjai megdönthetetlen jogi és politikai igazságok valának; melynek logikájához nem férhetett ellenérv, s melynek egysége oly tömör volt, hogy egyetlen rést nem engedett rajta ütni másnak: végkép lesujtotta gróf Teleki Lászlót.

Két éjjel gondolkozott, jegyzéseket írt, hogy Deákkal szemben megvédhesse positióját, — s nem ment semmire.

A miket papírra tett, frázisok voltak.

Csömör fogta el lelkét önmagától....

És a harmadik éjjel a g y o n l ő t t e m a g á t. *)

*

»És így hala?« — Így!

Mert más kijárás nem volt.

Élve eltörpült volna. Halálával újra nagy lett.

És nem nevette ki senki. És megsiratta mindenki!

Másnap reggel már tanácskozmányra gyűlt össze az országgyűlés, mikor gróf Teleki László nővére önmagából kikelve, berohant a gyűlés-terembe, s kiejtette a borzasztó szavakat:

»Teleki László meghalt erőszakos halállal.«

*

A képviselők felugráltak: a gyűlést bezárták. Mindenki a szervitatóri Teleki-házba sietett.

*) Mikor reggel szobáját feltörték s halva találták, le sem volt vetkeződve. Látszott, hogy íróasztala mellől kelt fel, s íróollát letéve, nyúlt pisztolyához. A mit írótolla kifejezni nem tudott, azt e pisztoly megdöbbenő igazsággal fejezte ki. — Íróasztalán egy félig telt theás csésze állt, mellette Deák Ferencz beszéde, s előtte Telekinek töredékes jegyzetei. Levelét nem hagyott hátra senkihez. Kiömlő vére volt utolsó vallomása.

Gróf Teleki László halva feküdt.

Ő megtette a magáét, és nem tehetett róla, ha a nemzet nem vonta le véres önbírálatából a tanulságot.

Nem tehetett arról, hogy a nemzet egy része úgy akarta leróni hódolatát emlékének, hogy megteszi utódjának Tisza Kálmánt.

Ő nem tehetett róla, hogy halálát nem úgy magyarázták, a mint történt, s azt hitték, boszut állnak érte, ha még magasabbra emelik azt a zászlót, a mely megölte őt.

Ő nem tehetett róla, hogy nevének félisteni dicsfényét utódjai áruba bocsátják a népszerűségért, és halhatatlanságának palástját az ő véres keresztfája alatt egymás közt elkótyavetyélik.

*

Gróf Teleki Lászlót úgy gyászolta a nemzet, mint — martyr t.

Hogy minek volt Teleki László martyrja? — ezt az igaz, meg nem tudta magyarázni senki.

De ez mindegy volt. A nemzetnek martyrra volt szüksége, és Teleki László erőszakos halállal mulván ki, nagyon alkalmas volt erre.

Tisza Kálmán nyárfából egyszerre jegenye fa lett.

Annak a pártnak, mely Teleki László halálával fejetlenné vált, vezér kellett: Tisza Kálmánnak pedig (hogy az maradhasson a mi addig volt) párt kellett

A határozati párt egyenes örökösödés hiányában elfogadta az oldalörökösödést: és Tisza Kálmánban vezérének ismerte el a Teleki-vért.

Csakhogy innen kezdve nem az a »Teleki-vér« mozgatta Tisza Kálmán elhatározásait, a mely kicsordult, hanem az, a mely belément.